Bajagić Veronika

A SZABAD IDŐ ÉS A MUNKA HUMANIZÁCIÓJÁNAK KÉRDÉSE MARX ALLIENÁCIÓS ELMÉLETÉNEK MEGVILÁGÍTÁSÁBAN

Ez az írás azoknak a következtetéseimnek az átfogó képe, melyekhez a marxista allienációs és derallienációs elméletet elemezve, a mai társadalmi-gazdasági események megvilágításában jutottam a magiszteri munkám kidolgozásánál, melynek témája „A szabad idő és a termelési folyamat humanizációja a mai technikai-technológiai fejlődés feltételei között" volt.

Következtetéseim (melyek nem átfogóak és nem törekednek általánosításokra) ez alkalommal kibővíteném mindazokkal a magyarázatokkal, melyek szükségesek azoknak a problémáknak a megértéséhez, amelyeket a magiszteri munkámban dolgoztam fel.

A mai amerikai és nyugat-európai teoretikusok nagy hányada szerint a fejlett ipari államok legnagyobb része eljutott „a szabad idő civilizációjához" és a szabad időt, az ipari fejlődés végső eredményének tekintik. Az ilyen gondolatmenetből alakul ki kutatásaik két alapiránya: az egyik (főleg gazdasági és szociológiai tartalommal) a szabad idő optimális struktúrájával foglalkozik, a másik (pszihológiai és szociopszichológiai) az iparosítás és urbanizáció egyéni – pszichológiai következményeiből indul ki.

Annak ellenére, hogy ezek a kutatások töredékesek, hogy a társadalmi berendezés állandóságán és a társadalom funkcionális elemzésén alapszanak, eredményeik mégis jelentősek, mert rámutatnak a személyiség dezintegrációs és deperszonalizációs folyamatára a korszerű életmód feltételei között.

Másrészt a szabad idő részleges, de nagyon értékes kutatásai a szocialista államokban egyértelműen megmutatták, hogy a szabad idő megnövekedése komoly társadalmi következményeket is vonhat maga után.

Mit értünk tulajdonképpen a szabad idő fogalma alatt?

A „szabad idő" kifejezés nagyon sokszor elhangzik a mindennapi beszédben. Mindenki mindenek előtt arra az időre gondol, amely az egyénnek megmarad azoknak a feladatoknak elvégzése után, melyek kötelezik őt mint termelőt, mint családtagot, mint a társadalom tagját stb. A szabad idő tehát egy része az általános időalapnak, mely az egyén rendelkezésére áll.

Ezt az időrészt nem szemlélhetjük elszigetelten az időalap többi részétől, mert ha dialektikusan tenkintünk az ember lényegére, akkor megállapíthatjuk, hogy aktivitásának bármely szempontja jelentősen kihat egész aktivitására. Ilyen értelemben, a „szabad idő" kifejezés sokkal mélyebb és tágabb jelentést nyer.

1. A Marx antropológiájában az ember természeti lény. Mint fizikai lény a természetből él, de viszonya a világgal nem csak fizikai viszony, hanem generikus – az alkotás viszonya. Az alkotó viszony pedig a termelést jelenti. Egyrészt megalkotja szükségleteinek tárgyát, másrészt, mint saját képét, megalkotja az anyagi világot maga körül.

Ez a viszony gyakorlati tevékenység formájában az ember alapvető viszonyulása a világhoz, hisz ez feltételezi létét. Marx szerint az élet nem más mint cselekvés.

Az ember természeti és társadalmi lény, ezért mindig szüksége lesz különböző tárgyakra, melyeket csak gyakorlati ténykedéssel, termeléssel szerezhet meg, melyek természetes állandó feltételei létezésének.

A termelés az ember generikus lényének közvetlen kifejezése, önigazolásának tárgya és az ember közvetlen egységét jelenti a tárggyal. Ilyen megtárgyiasulással a természeti dolgok elvesztik közvetlen természeti meghatározottságukat, és átalakulnak emberi tárgyakká, a természet az ember természeti lényévé válik. A termelés tehát a termék humanizációja, megtárgyiasulással a természeti világ átalakul kulturális világgá.

Marx emberről alkotott koncepciójának, tehát az önalkotás a legjelentősebb eleme. De ha meg akarjuk magyarázni az emberi lényt, szükségleteit és teljességét (figyelembe véve az élet összetettségét és teljességét), ehhez hozzá kell még adnunk azt is, hogy az ember generikus jelleme a *szabad, tudatos* tevékenységben rejlik, ahogy ezt Marx a Gazdaság-filozófiai kéziratai ban megfogalmazta.

Valójában, a tudat és a szabadság azok az emberi tulajdonságok, melyek legjobban megkülönböztetik az embert az állattól. Az emberi tevékenység szabadsága azért lehetséges, mert a tudaton alapszik, másrészt csak az ember képes arra, hogy termeljen és „amikor fizikai szükségleteitől felszabadult és csak azoktól felszabadulva tud igazán termelni."[1]

Ezért Marx az emberi létezés alapvető *értelmét a szabadság kiszélesítése* minden külső kényszertől mentes emberi tevékenységben látja.

Az ember, mint természeti és társadalmi lény minden kötelességének és aktivitásának megnyilvánulása időben játszódik le. Az idő az emberi munka és a társadalmi élet minden folyamatának természetes mércéje, ezek szerint, mindig az emberek meghatározott kategóriájának vagy szociális közegének az ideje, kik egy meghatározott történelmi időszakban élnek, konkrét társadalmi-gazdasági feltételek között. Természetes tehát, hogy az egyén általános időalapjának tartalma és összetétele sok tényezőtől függ.

A termelőerők állandó fejlődése lehetővé tette az ember számára, hogy olyan feltételek között éljen, amelyek között nem kell harcot folytatnia minimális egzisztenciája biztosításáért, hanem mind nagyobb időalappal

rendelkezik, melyet szabad választása szerint nagyszámú és különböző tevékenységekkel tölt ki. Szem előtt tartva Marx felfogását az emberről, nyilvánvaló, hogy a szabad idő mindenekelőtt nem a munkán kívüli idő, és nem az az idő, melyben az egyén teljesen szabad minden kötelességétől a társadalom, a család iránt, nem is szabad idő, hanem mindenekelőtt az az idő, amelyben az ember szabadon megnyilvánulhat és alkothat, szabadon hatást gyakorolhat a környezetére, a természetre és a másik emberre. Számunkra a szabad idő csak azt az időt jelentheti amelyben az egyén ténylegesen meghatározza saját viszonyát a világgal, amelyben megítélése szerint önállóan dönt, melyik lehetőséget fogadja el, természetesen mindig annak tudatában, hogy az a lehetőség mit jelent számára, de tudatában annak az igazságnak is, hogy meghatározott anyagi lehetőségek konkrét világában él, körülvéve más egyénekkel, kiknek szintén vannak vágyaik és ambícióik.

2. Vizsgáljuk meg most a szabad időt, mint az általános időalap egy részét. Ez a szabad idő a szó szűkebb értelmében szem előtt tartva Marxnak az emberről fent kifejtett nézetét megpróbáljuk megmagyarázni, hogy az időnek egy része – méghozzá relatíve kisebb része – miért számít szabadnak és, hogy miben áll ennek az időrésznek a jelentősége mind az egyén, mind pedig az egész társadalom szempontjából.

A kapitalizmus és az iparosodás a termelékenység megnövelése céljából először választották szét a munkát élesen és kizárólagosan mindattól, ami nem munka. Az ipari forradalom korai időszakában a 14—16 órás munkanap az életerőt maximálisan kimerítette. A munkaidő, ilyen feltételek között, a munkaerő reprodukálásához szükséges idővel együtt a munkás egész idejét felemésztette.

Részben a technikai fejlődés, részben pedig a munkásosztály szervezett mozgalma hatására, a XIX. sz. folyamán fokozatosan választódik ki a többlet munka, amely már nem nélkülözhetetlen az anyagi termelés és az értéktöbblet megvalósításához. Ezzel párhuzamosan a munkanap hosszát is korlátozzák.

A szabad idő a 8 órás munkanapért folytatott harccal vált sajátságos jelenséggé, vagyis éppen e harc egyik követelése a szabad idő volt, amely többé nem a munkaerő újratermelésére szánt idő, hanem az önfejlesztés ideje. A szabad idő lényegét és fogalmát, amelyet a különböző nyelvek különböző kifejezésekkel jelölnek, néha két kifejezéssel is, különbözőképpen határozzák meg. Néha nagyon leegyszerűsítve, néha pedig túlzottan tág értelemben. Marx szabad idő koncepciója megtalálható a Tőkében. Szavait idézve eredeti formában kívánom bemutatni, de a további elemzéseknél is még szükségünk lesz rá. „A szabadság birodalma valójában csupán ott kezdődik, ahol megszűnik a nyomor és a külső célszerűség diktálta munka, vagyis ez a birodalom a dolog természeténél fogva kívül esik a tulajdonképpeni anyagi termelés szféráján. Miként a vadembernek küzdenie kell a természettel, hogy szükségleteit kielégítse, hogy életét fenntartsa és újratermelje, ugyanígy kell küzdenie a civilizált embernek is, ezt kell tennie minden társadalmi formában és minden lehetséges ter-

melési módban. Az ember fejlődésével együtt bővül a természeti szükségszerűség e birodalma, mert bővülnek a szükségletek; de ugyanakkor gyarapodnak a termelőerők is, melyek e szükségleteket kielégítik. Ezen a téren a szabadság csak azt jelentheti hogy a társadalmasult ember, a társult termelők ésszerűen szabályozzák, közös ellenőrzésük alá vetik a természettel való anyagcseréjüket, ahelyett hogy az mint vak hatalom uralkodna rajtuk; ezt az anyagcserét a legkisebb erő felhasználásával, az emberi természethez legméltóbb és ennek legmegfelelőbb feltételek mellett hajtják végre. De ez még mindig a szükségszerűség birodalma. Ezen túl kezdődik az emberi erőkifejtés, amely öncél, a szabadság igazi birodalma, amely azonban csak a szükségszerűség birodalmán mint alapján virágozhat ki. Az alapfeltétel a munkanap megrövidítése."[2]

Az „Értéktöbblet elméletek"-ben hasonlóan nyilatkozik.

„A munkaidő mindig az a szubsztanció marad még a csereérték megszűnése után is, amely a gazdagságot teremti meg, vagyis az előállításhoz szükséges kiadások mércéje lesz. A szabad idő viszont az az idő, amivel rendelkezünk, tényleges gazdagság, részben a termékek élvezetére, részben szabad tevékenységre szolgál, ami nem valami külső célszerűséggel meghatározott, kényszerű munka, melynek eleget kell tenni, melynek kielégítése természetes kényszer, vagy társadalmi kötelezettség, hanem tetszés szerinti. Magától értetődik, azáltal, hogy a munkaidő normális keretek közé lesz szorítva, valamint, hogy többé nem valaki számára, hanem a saját szükségletekre kell dolgozni, az urak és szolgák közötti szociális ellentétek stb. megszüntetésével együtt a tényleges szociális munka végezetül a szabad idő alapjaként teljesen új, szabad jelleget nyer, továbbá egy ember munkaidejének, aki egyben szabad idővel rendelkező ember, egészen más kvalitásúnak kell lenni, mint egy dolgozó állat munkaidejének a kvalitásai."[3]

Ezekben az idézetekben világosan megfogalmazza a szükségszerűség és szabadság fogalmát. A szükségszerűséget egyedül, mint természeti szükségszerűséget ismeri el, mely megtalálható a termelés minden lehetséges formájában. A szabadság birodalma pedig ott kezdődik, ahol ez a *természeti szükségszerűség megszűnik,* de a szabadság igazi birodalma a termelésbe gyökerezik.

Az 1857—58-ban íródott „Politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai"-ban (Grundrisse) Marx kifejti előrelátását, hogy az iparosodás hogyan hat ki a termelőerők fejlődésére. Megállapítja, hogy a gazdaság megteremtése mind kevésbé függ a munkaidőtől és mindinkább a tudomány állásától, a technológia fejlődésétől, valamint ennek a termelésben való alkalmazásától. Ezzel a folyamattal párhuzamosan változik meg a munka jellege és az ember helyzete a termelésben. Ugyanis, a munkás a termelés őre és irányítója lesz; „A munkás a termelési folyamat mellé lép, ahelyett, hogy fő ágense lenne."[4]

Ezekből a gondolatokból alakul ki Marx tezise, hogy „akkor már semmiképpen sem a munkaidő, hanem a rendelkezésre álló idő a gazdagság mértéke"[5] mert „ebben az átváltozásban nem a közvetlen munka, amelyet

az ember maga végez, nem is az idő, amelyet dolgozik, hanem a saját általános termelőerejének elsajátítása az, hogy megérti a természetet, és uralkodik felette társadalomtestként való létezése révén, egyszóval a társadalmi egyén kifejlődése az, ami a termelés és a gazdagság alappilléreként jelenik meg."[6]

A szabad időnek ti. az egyén teljes fejlődését kell szolgálnia. Ez a tézis első pillantásra ellentétben áll Marxnak azzal a tézisével, melyet a Gothai Program kritikájában fejtett ki, mely szerint a munka az „első életszükséglet". A munka- és szabad idő marxi felfogását is próbálom megvilágítani ebben a kéziratban.

Marx az emberi tevékenység e két területének dialektikus kapcsolatáról és függőségéről beszél, amikor azt mondja, hogy „a munkaidő megtakarítása egyenlő a szabad időnek, azaz az egyén teljes fejlődésére szolgáló időnek a gyarapításával, amely maga mint a legnagyobb termelőerő megint visszahat a munka termelőerejére."[7] és ezért magától érthetődik „hogy egyébként maga a közvetlen munkaidő nem maradhat meg az elvont ellentétben a szabad idővel – ahogy a polgári gazdaságtan álláspontjáról megjelenik... A munka nem válhatik játékká, ahogy Fanrier akarja, akinek nagy érdeme marad, hogy nem az elosztásnak, hanem magának a termelési módnak magasabb formában való megszüntetését, mint végső célt, kimondta. A szabad idő – amely éppúgy pihenőidő, mint magasabb tevékenységre való idő – a birtokosát természetesen más szubjektummá változtatta, és e más szubjektumként lép ez be azután a *közvetlen termelési folyamatba* is. Ez az utóbbi egyszersmind diszciplína, a létrejövő emberre való vonatkozásban tekintve, mint ahogy gyakorlás, kísérleti tudomány, anyagilag teremtő és tárgyiasuló tudomány a létrejött emberre való vonatkozásban, akinek fejében a társadalom felhalmozott tudása létezik. Mindkettő számára, amennyibe a munka gyakorlati kézbevételt követel és szabad mozgást, mint a mezőgazdaságban, ez egyszersmind testgyakorlás."[8]

Ezekből az álláspontokból világosan kitűnik a munka- és a szabad idő közötti kapcsolat. Mitöbb, a szabad idő, mint „idő a magasabbrendű tevékenységekre" itt úgy is megjelenik, mint a munkatermelés radikális megváltoztatásának feltétele. Ha a szabad idő „tér teremtése az egyes ember, ezért egyben a társadalom teljes termelőerőinek kifejlődése számára,"[9] akkor érthető, hogy éppen a szabad idő biztosítja azokat az erőket, amelyek alapfeltételei a korszerű termelésnek.

3. A korszerű társadalom, mely az utóbbi 150—200 év alatt alakult ki, a munkafolyamat ill. a munkafolyamat összetétele alapján radikálisan különbözik a társadalom többi típusától. A munka, ebben az elmúlt időszakban, a forradalmi változások egész során ment át köszönve a termelőeszközök ill. munkaeszközök állandó változásának.

A munkaeszközök első ilyen forradalmasítása a gépek termelésbe való bevezetése volt. Ez fordulópontot jelentett az iparos vagy manufaktúrában dolgozók munkamódszerében. Ugyanis a gépek alkalmazásával a termelésben az összetett iparos termelést felbontották egyszerű elemeire. Ezáltal a gépek átveszik a munkaműveletek jelentős részét és ez jelenti a gépi

rendszerek fejlődésének kezdetét. A gépi rendszerek fejlődésének egyes fázisai abban különböznek, hogy milyen mértékben helyettesítik az emberi munkát gépi munkával, tehát az ember helyzetének jellegétől is, valamint a munkaviszonyokban uralkodó társadalmi viszonyoktól.

A kapitalizmus fejlődése a termelési alap épp ilyen fejlődését feltételezte. A korai kapitalizmus időszakában jelentkező gép általános felhasználású. A második fázisban a gép specializálódik, míg a harmadik fázis átmenetet jelent a folyamatos gépesített termelési módra, amely az automata gépek rendszerével a munkaműveletek legnagyobb részéből kizárják az embert, mint közvetlen termelőt, és áthelyezik a tervezés és ellenőrzés területére.

Tehát, a termelőeszközök fejlődése olyan változásokhoz vezet, amelyek mély nyomot hagynak nemcsak a munkafolyamat megszervezésére és az ember helyzetére a munkafolyamatban, hanem az emberi közösség fejlődésére, mint egészre is. Mivel a termelőerők mindig egy meghatározott társadalom termelőerejét képezik, minden változás a termelőerők területén társadalmi jelentőségű. Így nincs az a termelőviszony, amely valami módon ne gyakorolna visszahatást a termelőerőkre.

Mivel az automatizáció még a legfejlettebb kapitalista országokban is a fejlődés kezdetén áll, a technikai fejlődés társadalmi-pszichológiai hatása elemzésének alapjául a gépi munka fejlődésének második fázisát vesszük. A marxista irodalomban nagy teret szenteltek ennek a problémának, mert „az ipari termelés nagy érdeme képezi a legveszélyesebb jellegét: a munkának az embertől való teljes elválasztását."[10]

A nagyipari termelés elve olyan munkamegosztáson alapszik, amely „minden folymatot függetlenül az emberi kéztől, elemeire bont." Ily módon alapjaiban forradalmasodik a munka módszere – megnő a társadalmi termelőerő, de egyben elszegényedik a munkás egyéni termelőereje. Ez már érvényes a manufakturális munkamegosztásra is, de a gépi rendszerek fejlődésének második fázisában jut a legjobban kifejezésre.

A gépi módszerek fejlődésének második fázisában a részleges munka mindenekelőtt az, amely állandóan ismétlődik, az a munka, mely a munkást a globálisnak csak egy szigorúan meghatározott részében köti. A munka, melynek üteme mechanikusan meghatározott, és amely minimális szaktudást követel, nem nyújt betekintést a termékbe előállításának folyamatába, mint egészbe, elegendő a felületes, mentális figyelem. Így a termék teljesen elidegenedik a termelőtől, mert lehetetlenné teszi munkafolyamata jelentőségének, mint a teljes folyamat részének felmérését. Emellett, a specializáció, mely az egyes munkaműveletek felosztásában jelentkezik, két irányban folyhat le: horizontálisan és vertikálisan. Ez azt jelenti, hogy a munkafolyamat nem csak összetevő, hanem a munka elválik szellemi komponensétől is, amely átmegy az intelektuális munka hordozóira. Ez a kettéhasadás, a bérviszony feltételei között, a munka és az igazgatás kettéosztódását is jelenti, mert az igazgatás a termelőeszközök tulajdonosának vagy fizetett képviselőinek kezébe összpontosul.

Az eddigi kutatások kimutatták, hogy az ismétlődő, monoton és rész-

leges munka fizikailag és pszichikailag is káros, mert az izmoknak csak egy része van egyhangú, tartós mozgásban. A monoton és kimerítő munka következményei a pszichikai eltompultság és általános korai öregedés. A személytelen munka következtében csökken az ember kezdeményezése és alkotó viszonya a munkához. A munka a neurózisok és a szerencsétlenségek okozója, a kényszerített munkaütem, amely nagyon gyakran túlhaladja az ember normális, veleszületett munkaütemét.

Ilyen következményekkel jár nem csak a láncrendszerű munka, hanem általában minden munkamegosztás, amelynél a munka értelme és tervezése el van választva a feladat végrehajtásától. Ilyen munkamegosztás pedig a kapitalista termelési módra jellemző. A munkás szerepe a kapitalista gyárban megbélyegezte egész életét. A munkaerő ilyen feltételek között „úgy viszonyul az eleven munkához, mint idegenhez, és ha a tőke meg akarná fizetni anélkül, hogy dolgoztatná, a munkaképesség örömmel belemenne ebbe az alkuba. A saját munkája tehát éppoly idegen neki..."[12] A munka az egzisztencia szükséges eszközzé válik– , értéke már csak annyiban van, hogy biztosítja a legszükségesebb létfenntartási eszközöket. Az értékmérő és a munka legjelentősebb tartalma is a pénz lett.

4. A nyugati szociológia legismertebb tézise abban a felfogásban áll, hogy a technikai fejlődés szükségszerűen a munka dehumanizációjához és elrutinosodásához vezet, és ezért szükséges megoldást keresni a munkán kívül e káros következmények semlegesítésére. E felfogás szerint a szabad idő képezi azt az egyedüli teret, amely lehetőséget nyújt az egyén személyiségének fejlesztésére és a munka negatív hatásainak kompenzálására. Ez a tézis a munka- és a szabad idő szétválasztottságából indul ki, melyekre úgy tekint, mint az emberi élet két, elvileg ellentétes területére.

Ezzel ellentétes következtetést hozhatunk Marx Tőkéje III. kötetének fent idézett szavai alapján, melyben a szabad idő fogalma mellett szó van a munkaidő és szabad idő viszonyáról is. Marx elemzéseiben az időnek e két kategóriája egy egységes egészet képez, és ezért okozati kölcsönhatás szempontjából elemzi őket. „A szabadság birodalma... csak a szükségszerűség birodalmán, annak alapján virágozhat ki." Rámutat arra a viszonyra, amelyben a munkaidő képezi a tartalmat és okot, a szabad idő pedig a formát és okozatot, amely visszahat a munkaidőre. Ennek alapján megállapíthatjuk, hogy a polgári teoretikusok elmélete ellentétben áll a marxista elmélet munka- és szabad időre vonatkozó e fontos tézisével. Téziseik igazoltságának kivizsgálásakor nélkülözhetetlen a munka jellege mellett párhuzamosan figyelni az ember viselkedését is a szabad időben.

Az USA-ban minden ötödik munkás nagyipari termelésben dolgozik. Ez az arány sokkal nagyobb a fejlett nyugateurópai országokban. A nagyipari termelésben egy átlagos munkahely jellemzői a következők: mechanikus munkaütem, ismétlődés, minimális szakképesítést igényel,, előre meghatározott az eszközök és a technika használata, felületes figyelem, a termékelőállítás nagyon aprólékos felbontása.

A nagyszámú kutatás*, amit a szabad idővel kapcsolatban folytattak le

ezekben az országokban, megmutatták, hogy a munkások nagy hányada tölti szabad idejét melléktevékenységekkel, ami nem csak az elégtelen alapkereset következménye, hanem a „modern" fogyasztási cikkek felhalmozási törekvésének is, hisz ezekben a társadalmakban ezek a javak képezik a társadalmi helyzet és az élet sikermércéit, nem pedig a munka eredménye.

Ezenkívül ugyanezek a kutatások megmutatták, hogy az elégedetlenség a munkahelyen nagy mértékben kihat a munkán kívüli életre, és a melléktevékenységekbe való menekülésben jut kifejezésre. Az ilyen személytelen, elidegenített munka lehetetlenné teszi az egyén számára, hogy kifejezésre juttassa személyiségét, ezért szabadságát abban keresi, ami „abszolút ellentétét" képezi a kötelező munkának. Ez magyarázza az üres és primitív „szórakozások" elterjedését a nagyipari termelés feltételei között, ahol a gondűzés van az első helyen.

Tehát, újból leszögezhetjük, hogy: „az ember egységes gondolkodása, érzelmei és élettevékenysége elválaszthatatlanul össze van fonódva. Nem lehet szabad gondolataiban, ha nem szabad érzelmileg és nem lehet szabad érzelmileg, ha függő viszonyban van és ha nem szabad élettevékenységében, gazdasági és társadalmi viszonyaiban."

5. A technikai fejlődés szociológiai-pszichológiai hatásának elemzésekor alapul szolgált a gépi rendszerek fejlődésének második fázisa, a mai modern ipari termelési uralkodó formája.

Annak ellenére, hogy a már bevezetett automatizáció többnyire még csak részleges automatizáció, az ipari kapacitás kis hányadát képezi, ahhoz, hogy felmérjük a technikai fejlődésnek a munka humanizációjára való lehetséges hatását, szükséges az automatizáció fejlődésének további lehetőségeit felmérni, melyek technikai alapját a tudományos-technikai forradalom vívmányai képezik.

A termelőerők korszerű fejlődését figyelve megállapíthatjuk, hogy ellentétben az ipari mechanizációval, mely az összetett munkát mind egyszerűbb és egyszerűbb elemeire bontja, az emberi tevékenységet csak a gép kiszolgálására redukálja, az automatikus rendszerek fejlődése és elterjedése fokozatosan semmisíti meg a munkaerő egyszerű tevékenységét, és áthelyezi az embert a közvetlen termelésből a tudomány alkalmazásának és a kultúra fejlesztésének összetett funkciójába. Ez a jelenség szembetűnő a részleges és teljes automatizáció feltételei között.

A marxista-leninista elméletben a technika képezi a kiindulópontot a szociális változások elemzésénél, ezért a munka humanizálására a technika hatásának megítélésekor a korszerű technika fejlődésével párhuzamosan figyelembe kell venni a korszerű változásokat, az emberi tevékenység jellegében, összetételében, felosztásában és szakképesítésében is, mindezt előrelátva az elkövetkező pár évtizedre.

A munka jellegében bekövetkezett változások megmutatják, hogy már az automatizáció kezdetén az ipari munkások nagy hadseregét a munkások kis csoportja váltja fel, kik az ellenőrzést, karbantartást és javítást végzik. Az automatizáció további fejlődése, áthelyezve az emberi tevékenysé-

get az előkészítés mozzanatába, nagyszámú mérnöki-technikai és technikai-gazdasági személyzetet igényel.

A szerkezeti változások a lakosságnak a társadalmi munka három alaptevékenységében (elsődleges, másodlagos és harmadlagos) való részesedésében nyilvánulnak meg. A tudományos-technikai forradalom, már kezdettől fogva felöleli mind a három területet, így fokozatosan csökkenti az elsődleges és másodlagos szektor részesedését a harmadlagos szektor javára. Az előrelátások szerint, a fejlett, ún. ipar utáni társadalomban az aktív lakosság maximum 10%-a fog dolgozni az elsődleges, 10%-a a másodlagos és 80%-a a harmadlagos tevékenységben. De a tudományos-technikai forradalom minőségi változásokhoz vezet az egyes szektorokon belül is. Az iparban szembetűnő a hagyományos munkahelyekről a progresszívakba való átáramlás. A harmadlagos szektor különböző összetevő részei is mind jobban differenciálódnak. A klasszikus szolgálatok (kereskedelem, pénzügy és adminisztráció) és fejlődésük a tudományos-technikai forradalom első szakaszához kötődik. Azok az adatok viszont, melyek a kibernetikai technika bevezetését tükrözik, a tudományban és kutató-munkában alkalmazottak hányadának jelentős növekedésére mutatnak rá. Az oktatás, kultúra, egészségvédelem, szociális gondozás is hasonló irányzatot mutat.

A munkamegosztás igazi jelentését csak az ipari forradalommal kapta meg, és a termelési folyamat elemeire való bontását jelenti, a végrehajtó és irányító tevékenységek, a fizikai és szellemi munka fokozatos szétválasztását vonta maga után. A tudományos-technikai forradalom perspektívái viszont sokkal óvatosabbak a munka megváltoztatásában. Mindenekelőtt biztosítania kell a feltételeket a fizikai és szellemi munka közötti szakadék, valamint a végrehajtó és irányító tevékenység közötti ellentétek megszüntetésére. Az ilyen irányzatok, különösen az automatizáció magasabb fokán, szembetűnőek, amikor is a termelésben az intelektuális elemek dominálnak, a szellemi munka kereteiben pedig az automatizáció elve egyetemes tudást – az elméleti és gyakorlati tudás mind szélesebb körének elsajátítását – követeli az embertől.

A tudományos-technikai forradalom már kezdettől fogva változásokat hozott a szakképesítési modellben. A termelési folyamat minden területén növekszik a magasabb szakképesítéssel rendelkező munkások hányada.

Marx alaposan elemezte a technikai fejlődés és a munkamegosztás irányzatait. Szocialista programjának központi része a termelési folyamat megreformálására vonatkozik. „A régi termelési módot tehát alapjából forradalmasítani kell, és nevezetesen el kell tűnnie a munka régi megosztásának... a termelő munka a leigázás eszköze helyett az emberek felszabadításának eszközévé válik, mivel minden egyes embernek alkalmat ad arra, hogy valamennyi – testi és szellemi – képességét minden irányban kiképezze és működtesse, s amelyben így a termelőmunka ürömből örömmé válik."[14] – írja Engels az Anti-Dühringben. De Marx nézetét a munkáról, amelyben szervesen összekapcsolódik a fizikai és szellemi munka, a végrehajtó és az alkotó tényezők, a technikai fejlődés maga nem elégíti ki, mert

nem biztosítja a hagyományos munkamegosztás meghaladását. Ellenkezőleg, technikai alapokban történő radikális változások radikális változásokat követelnek a társadalom és az ember részéről is.

A fejlett kapitalista országokban jelen van az a tőkére jellemző irányzat, hogy a technikai fejlődést, ha csak lehet a részleges automatizáció szintjén tartsák. A megfigyelések megmutatták, hogy az automatizált üzemek legnagyobb részében megindult a munkások két csoportba való osztódása: az egyik oldalon állnak az operatőrök, akik kiszolgálják a termelési folyamatot; a másik oldalon pedig a technikusok csoportja áll; kik a szerelési és javítási munkálatokat végzik. Az operatőrök betanított szakképzetlen munkások, kik az irányító asztalnál az ellenőrzés egyszerű tevékenységét végzik. A másik csoport – mely számbelileg sokkal kisebb, szakképesítéssel rendelkezik. A termelőeszközök tulajdonosa számára az ilyen összetétel megfelel, mert a szakképzetlen munkások tömege felett korlátlan hatalma van, minden pillanatban elbocsáthatja, és másokkal válthatja fel őket. Ez által azt a benyomást kelti, hogy a munka a szabad egzisztenciának, sőt még magának az életnek is egyetlen biztosítéka.

Az USA-ban jelentkező „human relations" mozgalom és az ún. „job enhargment" munkaszervezési módszer meghatározott modifikációkat jelentenek a munka jellegében, de nem haladták túl a régi munkamegosztást. Ezek a változások tisztán gyakorlati okokból jelentkeztek és olyan racionalizációt jelentenek, amelyek biztosítják a kapitalista vállalat célját – maximális profitot a munkaerőre való minimális kiadások mellett, amely egyben minél alacsonyabb képesítést követel a munkástól.

Ezek alapján megállapíthatjuk, hogy a kapitalista gyár vagyis a társadalom céljai határozzák meg a munkaszervezés módszereit, és azoknak a lehetőségeknek az alkalmazását, amelyeket a technikai fejlődés nyújt. A célok változásai elkerülhetetlenül változásokhoz vezetnek a munka humanizációjának és racionalizációjának módszereiben. A cél megváltoztatása csakis az egész társadalmi rendszer megváltoztatásával valósítható meg.

6. Kétségtelen, tehát, hogy olyan társadalmi feltételeket kell létrehozni, amelyek lehetővé teszik és megkövetelik a „teljes embert" és amelyben meglelhető a munka új értelme, amely az élet új értelmének feltétele. A termelési eszközök társadalmasítása alapot képez a termelőerők fejlődéséhez és kihasználásához. De ez már nem szétválasztott társadalmi munka, mint a kapitalizmusban, hanem az egész társadalom társult, egyesített munkája. A termelőerők egyetemes fejlődése, a szocialista termelési viszonyokon alapulva, nagy számú ember egyszerű munkáját a közvetlen termelésben a tudomány technikai alkalmazásával kell hogy felcserélje, amely viszont visszahat az ember alkotó erejére és tovább fejleszti azt.

Az egyéni tulajdon megszüntetése viszont nem jelenti a „tulajdon vas törvényeinek" automatikus megoldását. A szocializmusról, mint a kommunizmus alcsonyabb fokáról beszélve mindig szem előtt kell tartani Marx szavait a Gothai program kritikájából. A szocializmusra úgy kell tekinteni, mint egy olyan társadalomra, amely minden szempontból (gazdasági, er-

kölcsi, szellemi) magában hordja a régi kapitalista társadalom nyomait, és így a hagyományos munkaformából indul ki, ellentétben a kommunizmussal, amely az emberi tevékenység új, alkotó formáján alapszik. Épp ezért a szellemi és a fizikai munka közötti ellentét megszüntetését, a munka első életszükségletté való változását, a termelő erők megnövekedését, az egyén sokoldalú fejlődését, egyszóval a közös gazdagság minden forrásának megnövekedését csak a kommunista társadalom magasabb fejlettségi fokán várhatjuk.

A gyors iparosodás megvalósítása elmaradott anyagi alapokon és olyan lakossági összetételre támaszkodva, ahol a mezőgazdaság dominál (mint amilyen helyzet volt azokban az államokban, ahol a szocialista forradalom győzedelmeskedett) hosszú időre elhalasztja a szocialista társadalomra jellemző új szervezési megoldások bevezetését. Mindenekelőtt szó van itt a felhalmozás megnövekedéséről – amely közvetlenül csökkenti a jobb munkafeltételek biztosítására irányuló kiadásokat, valamint mindazokról a problémákról, melyek az alacsony technikai kultúrával rendelkező falusi lakosság átáramlásához és átalakulásához kötődik. Ilyen feltételek között a termelési folyamat legapróbb részleteire való bongása és az ilyen egyszerű műveletek betanítása képezi a leggyorsabb és leghatékonyabb módszert, a faluról beáramlott munkások alkalmazására. Ily módon hasonló vagy ugyanolyan következményekhez vezet az iparosítás a szocializmusban is: a munka felaprózása, az irányítás és a végrekajtás funkcióinak szétválasztása, szociális különbségek, a fogyasztásnak a munkaerő egyszerű újratermelés kereteibe való korlátozása stb.

A szocializmus tehát új ellentmondások hordozója, amelyeket egyrészt az újonnan létrejött feltételek között kell megoldani, másrészt amelyeket új módon kell elfogadni és felmérni. „A szocialista forradalommal megindult a derallienációs harc,"[15] amelyben külön helyet foglal el az önigazgatás, mint az alaptársadalmi viszony bevezetése Jugoszláviában.

Intézményesen, az önigazgatás a közvetlen termelő azon jogán alapszik, hogy szabadon dönthet munkájáról és életfeltételeiről. Az önigazgatás fejlettségi fokát mindenekelőtt az mutatja meg, hogy a munkásosztály milyen mértékben uralja az egész társadalmi újratermelést. A szocialista társadalomban a munka és az ember allienációjánál és derallienációjának a lényege a társadalmi tulajdonban levő termelési eszközök és a többlet munka feletti rendelkezésben és ellenőrzésben áll.

Ahhoz, hogy a munkafolyamatban az elidegenedés megszüntetéséről beszélhessünk a társadalmi tulajdon viszonyai között, szükséges, hogy az önigazgatás megoldja a tényleges döntéshozatalnak, a társadalmi eszközök feletti rendelkezésnek és ellenőrzésnek, a tényleges többlet munkának és a társadalmi felhalmozásnak, mint egésznek a kérdését. A jugoszláv önigazgatók második kongresszusa külön rámutatott annak szükségére, hogy a társult munka minden alakjában feltétlenül kifejlesszék a munkaszervezet tájékoztatását, ami a munkások döntéshozatalban való eredményesebb részvételének feltétele. Kötelezővé tette a munkaszervezettel való megbeszélést minden olyan döntéssel kapcsolatban, amely a mun-

kások vitális érdekeit érintik. A kongresszus kiemelte annak szükségességét is, hogy a munkások véleményt nyilvánítsanak mindazokról a tervekről és programokról, amelyek megvalósításával jelentősebben megváltozna a munkaszervezet helyzete és státusa, különösen akkor, hogyha ezek a tervek és programok hosszabb lejáratúak, mint amilyen annak az önigazgatási szervnek a mandátuma, amely ezeket meghozza. A kongresszus határozataiban külön kiemelte annak a jelentőségét, hogy a meghozott döntések végrehajtását ellenőrizzék, hogy jelentéseket állítsanak össze a megvalósított határozatokról, tervekről, önigazgatási megegyezésekről és zárszámadásokról. Kilátásba helyez szankciókat is azok számára, kik felelőtlenül végzik a rájuk bízott feladatot.

Az önigazgatási jogok megvalósítása bizonyos nehézségekbe ütközik. Ennek oka az egyes munkaszervezetekben jelentkező kedvezőtlen szakképesítési struktúra. A kedvezőtlen kvalifikációs struktúra kihat nemcsak a munkások társadalmi tudatára, hanem az önigazgatási szervek kvalifikációs összetételére és tevékenységére is. Az ilyen állapot, a meglevő társadalmi és technikai munkamegosztás viszonyaiban, bizonyos problémákhoz vezet az önigazgatási szervek és a szakszolgálat között. Ezek a problémák gátolják és késleltetik a munkásosztályt abban, hogy valóban ők döntsenek a munkaszervezet legjelentősebb ügyviteli kérdéseiről. Az önigazgatási gyakorlatban a társadalmi tudat alacsony szintje szintén sok probléma szülője. Nagyon gyakran például olyan döntések születnek, amelyek a munkaszervezet javát szolgálják, de a társadalmi közösség számára károsak, vagy a belső viszonyok rendezésénél figyelmen kívül hagyják azt a körülményt, hogy ezzel biztosítani kell a munkaszervezet ügyviteléhez a lehető legjobb feltételeket.

Az önigazgatási termelési viszonyoknak meg kell oldani az ember és munka közötti összetett viszony problémáját is, mert a munka helye az ember életében és az ember viszonya a munkához egyike azoknak a tényeknek, melyek rámutatnak az allienáció és derallienáció fokára. Az a tény, hogy a munka az ember számára még mindig egzisztenciája biztosításának eszköze, hogy a társadalom legtöbb tagjának a termelő munka lefoglalja teljes munkaidejét, rámutat egy olyan viszonyra, amelyben a munka lényegében eszköz a munkafolyamaton kívüli szükségletek kielégítésére. A kutatások rámutattak arra is, hogy a motiváció és a munkában való angazsáltság függ a jövedelemtől, különösen a termelő munkásoknál, míg az önigazgatásban való részvétel, mint motívum rendszerint az utolsó helyen helyezkedik el. A munka szerinti elosztás annak ellenére, hogy a munka eredményein alapszik, a termelési feltételek meglevő elosztásának kereteiben a társadalom egyes tagjainak egész más munkához való viszonyt teremt, mert személyi jövedelmük meghaladja az egzisztencia biztosításának szintjét és lehetővé teszi a kulturális és más szükségleteik kielégítését is, míg mások személyi jövedelme csak fizikai egzisztenciájuk biztosításának szintjén marad.

Ki kell még emelni a munkamegosztás szerepét is, amely a társadalmi tulajdonban levő termelő eszközök feltétele mellett is létezik. De ez már

mennyiségileg és minőségileg is másmilyen munkamegosztást jelent, mint az emberi munka leszegényesítése, és kész ember képzése, mert az ember tökéletesítve egyes tevékenységeit feláldozza másik fizikai és intelektuális lehetőségeit. Az automatizált termelés a munkásnak egy új szabadságformát és nagyobb felelősséget nyújt a munkafolyamatban, amelyet ellenőriz, és ezzel technikai és anyagi alapot képez a munkamegosztás megszüntetéséhez, azonban csak az önigazgatás, a termelőerők fejlődésével képes túlhaladni a munkamegosztás kulcsproblémáit, egyesítve a végrehajtást az igazgatással, valamint a munka eredményei felett való rendelkezéssel.

7. Még egyszer ki kell emelni, hogy az egész embert nem lehet kizárólag a termelési folyamathoz kötni és abban kimeríteni. A technikai fejlődés hihetetlen lehetőségeknek lehet a hordozója, amely fejleszti a humánus értékeket, mert egyrészt tökéletesíti a termelést, másrészt megnöveli a szabad időt és lehetőséget nyújt az egyénnek, hogy részt vegyen a társadalmi életben, hogy kifejtse egyéniségét. De mivel a technikai fejlődést sem lehet a társadalmi viszonyoktól függetlenül elemezni, így a szabad idő problémája sem független a konkrét társadalmi rendszertől.

Már előzőleg rámutattunk arra, hogy a szocializmus megfelelő technikai és társadalmi feltételeket nyújt a munka humanizációjához, de nem szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy csak egy hosszú időszakot ölel fel az átmenet az elidegenedés társadalmából egy olyan társadalomba, amely lehetővé teszi az egyén széles körű fejlődését.

Ugyanis, mindaddig míg a szocializmus az ipari rendszerre fog támaszkodni (és még sokáig fog) szükségszerűen fenn fog állni a munkafolyamat ésszerű ellenőrzésének, a mozzanatok takarékosságának, a munka rendszereinek és elrendezésének a kérdése. Természetesen, ezeknek a kérdéseknek a megoldásakor a szocialista társadalom egy új elvből indul ki: olyan munkafeltételeket kell teremtenie, amelyek a munkások tömegét a legnagyobb mértékben saját erejük kultiválásához közelíti.

Ugyanezek a kérdések jutnak kifejezésre a szabad idő szempontjából is. Legkifejezőbb az ipari munkások munkája a szabad időben, amely túlnyomórészt a munkaerő egyszerű újratermelését szolgálja, és kárpótlást nyújt a fáradságos munkáért, amely nem ad elég élvezetet. De kifejezett a szaktudás és a képesség intenzív tökéletesítésének irányzata is. Ez egyrészt folyamatos képzést igényel lefoglalva a szabad idő nagy hányadát, másrészt pedig megnöveli a követelést az ember fizikai és szellemi erőnlétének regenerációjára. Ez az „optimista irányzat" gyakran rámutatott arra, hogy a tanulás és oktatás a pihenés és alvás kárára megy, amely utal arra a tényre, hogy az egyén nem rendelkezik elegendő idővel, és így választút elé kerül: alvás vagy szórakozás, tanulás vagy pihenés, színház, könyvek vagy társadalmi aktivitás. Annak tudatában, hogy a munkaidő majdnem minden országban az össz rendelkezésre álló időalapnak csak 1/3-át képezi, a termelő erők ilyen fejlettségi foka mellett a szabad idő megnövelésére szolgáló tartalékot a rendkívüli időrészben kell keresni.

A már kifejtettek alapján megállapíthatjuk, hogy a szabad idő megnövelése javítja a munkafeltételeket, az emberek teljes fizikai és intelektuális

képességeinek fejlődéséhez vezet, lehetőséget nyújt a szellemi és fizikai munka közötti ellentét csökkentésére, sőt a polgárok önigazgatási jogaik megvalósítását is ez idő alatt várhatjuk.

Meg kell találni a szabad idő alatt végzendő legmegfelelőbb tevékenységeket, feltételt kell teremteni ezek végzésére, melyek lehetővé tennék a munkás személyiségének sokoldalú fejlődését, amit a szocialista önigazgatású társadalom megkövetel. Mindezt a munka és társadalmi-politikai közösségeknek, elsősorban községnek, közös erővel kell megoldani. Ilyan széles alapokon ez az akció a problematika teljes tudományos vizsgálatát igényli, mert a szabad idő eddigi kutatási eredményei nálunk nagyon szerények, és csak a mennyiségi oldalát vizsgálva mindezt nagyon egyszerűnek tüntették fel.

Fordította *Szkenderovics Márta*

Jegyzetek

1 Marks—Engels: Rani radovi; Naprijed, 2 GB, 251. old.
2 Marx Károly: A tőke, Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1961. III. könyv 786. old.
3 Karl Marx: Teorije o višku vrednosti, Prosveta, Beograd, 1972. 198—9. old.
4 Karl Marx: A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai; Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1972, II. rész 169. old.
5 Ugyanott 172. old.
6 Ugyanott 169. old.
7 Ugyanott 174. old.
8 Ugyanott 175. old.
9 Ugyanott 171. old.
10 R. Rihta és munkatársai: Civilizacija na raskršću, Komunist, Bgd. 1972. 47. old
11 K. Marx: Kapital I. Kultura Bgd. 1948. 184. old.
12 Marx K.: A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai, Első rész, 347. old.
* Lásd bővebben: Charles Walker: Moderna tehnologija civilizacija, Naprijed, Zgb. 1968; Friedmann—Naville: Sociologija rada, Veselin Masleša, Sarajevo 1972.
13 E. From: Zdravo društvo, Rad, Bgd, 1963, 260. old.
14 Platforma za pripremu, donošenje odluka X. kongresa SKJ, 167. old.

Rezime

Slobodno vreme i humanizacija rada u svetlosti Marksove teorije otuđenja

Pri definisanju pojma otuđenja, Marks je pošao od suštine čoveka kao prirodnog bića koje sebe potvrđuje i razvija kao ljudsko biće, napredovanjem i razvojem rada.

Otuđenje kao stanje čoveka u njegovom istorijskom razvoju kao ljudskog bića sadrži niz karakteristika, ali uvek mu je suština otuđenja rada koje nastaje onog momenta kada ,,društveni karakter delatnosti, kao i društvena forma proizvoda i učestvovanje individue u proizvodnji istupa... kao nešto strano individuu, kao nešto postvareno, ne

kao odnos individua drug drugu, već kao njihovo podčinjavanje odnosima nezavisnim od njih i izraslih iz sukobljavanja najrazličitijih individua jednih s drugim. Sve ukupna razmena delatnosti i proizvoda postavši životnim uslovom za svakog individua posebno, njihove uzajamne veze predstavljaju im se kao nešto tuđe, od njih nezavisno, kao nekakva stvarn.[1]

S obzirom da je rad uslov za razvoj čoveka kao slobodne, kreativne ličnosti, ukidanje otuđenja je istorijska nužnost, koje će se realizovati kroz razvoj proizvodnih snaga i razvoj društva u budućnosti.

Prvi koraci u ukidanju otuđenja, shodno Marksovoj definiciji otuđenja, treba da se ostvare upravo u procesu rada.

U našoj analizi smo pre svega usmerili pažnju na procese, koji se u savremeno doba odvijaju na tlu rada, jer smo pošli od pretpostavke, da promene u procesu rada predstavljaju odlučujući ključ za shvatanje i prognoze u svim drugim sferama ljudskog života. Na osnovu iznetih činjenica, došli smo do nekoliko konstatacija:

Prvo: U savremenim uslovima se ostvaruju kao materijalni (tehnički) – tako i društveni uslovi koji treba da omogućuju realizaciju Marksove vizije rada, koji je dostojan čoveku, jer organski povezuje fizičku i intelektualnu, izvršnu i stvaralačku funkciju i koji je ujedno slobodan kreativan rad.

a) Materijalni uslovi se nalaze u savremenom razvoju proizvodnih snaga i karakterišu se prodiranjem i širenjem automatskog principa koji nasuprot industrijskoj mehanizaciji, pomera čoveka u složene funkcije primene nauke i razvijanja kulture. Tendencija dalnje tehnološke podele rada karakteristične za tradicionalnu industrijsku mehanizaciju ovim se sada zaustavlja i započinje kretanje u suprotnom smeru ponovne integracije prethodno podeljenih radnih postupaka.

b) Društveni uslovi se obezbeđuju kroz akciju organizovanih socijalističkih snaga koje su prisutne i deluju svesno ili spontano gotovo u svim zemljama stvarajući jezgra svesnog socijalističkog usmeravanja koje vodi razvijanju socijalističkih društvenih odnosa. Najnoviji društveni razvoj karakteriše postojanje socijalističkog sistema koji ugrožava kapitalizam, ne samo kao faktor koji raspolaže trećinom svetske industrijske proizvodnje i značajnom istraživačkom bazom, već mnogo više kao samostalni društveni faktor koji ni jedan monopol na svetu ne može trajno da spreči ili da joj se suprotstavi. Naime, burni tast proizvodnih snaga sve više dolazi u raskorak s postojećim monopolističko-kapitalističkim načinom prisvajanja i raspodele viška rada, i to nameće neminovnost socijalizma kao progresivnog i revolucionarnog društvenog sistema.

c) Navedeni materijalni i društveni uslovi se moraju zajednički posmatrati, jer samo udruženi mogu pretvoriti parcijalizovani industrijski rad u delatnost koja stimuliše čoveka u pravcu jačanja univerzalnosti, osvajanja široke teoretske i metodske osnove.

Posmatranja pokazuju da tehnički revolucionisana materijalna sredstva za proizvodnju koja funkcionišu kao kapital, omogućuju proizvođenje viška vrednosti samo pod uslovom, da sposobnosti proizvođača ostaju u granicama bezličnih, parcijalizovanih radnih snaga. Ovakva razdvojena struktura proizvodnih snaga znači takvu unutrašnju protivrečnost i dijalektičku podvojenost celokupne proizvodnje društvenog života ljudi, koja ne dovodi samo do unutrašnje krize kapitalističkog sistema, već dobija širi istorijski vid u pokretu za socijalizam koji izražava povezanost svih činioca revolucionisane proizvodnje nasuprot kapitalističkoj strukturi.

Iako ideologija socijalizma polazi od ljudskih vrednosti i njihovog mogućeg potpunijeg ostvarenja i svestranijeg razvitka, prodor socijalizma kao svetskog procesa znači i nove protivrečnosti koje izrastaju iz činjenice, da je početak socijalističkog preobražaja najpre tekao u manje razvijenim zemljama koje nisu dostigle određeni nivo

[1] K. Marks;—F. Engels: Soc. T. 46 I, str. 100 na ruskom

razvitka materijalnih proizvodnih snaga. Zbog toga su one bile prinuđene, da prihvate mnoga rešenja industrijske civilizacije sa istim ili sličnim posledicama kao u kapitalizmu: rasparčavanje rada, razdvajanje upravne i izvršne delatnosti, socijalne razlike, ograničavanje potrošnje u okviru proste reprodukcije radne snage i slično.

Drugo: Savremeni razvoj proizvodnih snaga ne obezbeđuje samo uslove za kvalitativnu izmenu rada, već i smanjivanje društveno-potrebnog rada, pa prema tome skraćenje radnog vremena u korist slobodnog vremena. Nesumnjivo je, da se na ovaj način povećava onaj prostor koji je namenjen punom razvoju fizičkih i intelektulanih sposobnosti, ali to je samo potencijal, koji se može na različite načine ispuniti. Da bismo razumeli način kako se ove mogućnosti realizuju, moramo uvek uzeti u obzir onu pozadinu koju za svakog čoveka pruža rad koji obavlja odnosno onaj društveno-ekonomski kontekst u kojoj obavlja rad, u kojoj živi.

a) Dijalektičko jedinstvo radnog i slobodnog vremena reljefno se izražava u činjenici, da u nemogućnosti da izraze svoju ličnost u bezličnoj aktivnosti otuđenja rada, koja im je strana, ljudi traže svoju slobodu u svemu što im izgleda kao ,,apsolutna suprotnost" obaveznom radu. Pojava bega prema sporednim delatnostima realizuje se u proširenju primitivnih i praznih ,,zabava" masovne industrijske razonode u kojoj razbibriga zauzima prvo mesto, a visok procenat kojim se dopunski rad pojavljuje u budžetu vremena, nije samo posledica nedovoljne osnovne zarade, već i izraz težnje za gomilanjem masovnih potrošnih dobara, pošto u društvu otuđenih pojedinaca posebnu ulogu igraju potrebe čoveka koje imaju prestižni karakter; posedovanje bogatstva i mase potrošnih dobara je merilo društvenog prestiža i životnog uspeha, a ne lični rezultati u radu.

Koristeći rečnik J. Dumazediera, možemo prema tome konstatovati da ,,radu koji osiromašuje najčešće odgovara i slobodno vreme iste prirode."

b) Dijalektička povezanost između radnog i slobodnog vremena se može konstatovati i iz raspoloživih podataka nekih socijalističkih zemalja. Posmatranja potvrđuju da samo jedan dug prelazni period obezbeđuje prelaz iz društva otuđenih pojedinaca u društvo svestrano razvijenih individua.

Socijalizam koji se oslanja na industrijski sistem, nužno se izražava u takvom slobodnom vremenu koji pretežno služi ,,prostoj reprodukciji" radne snage i kompenzaciji za zamoran rad koji ne pruža dovoljno zadovoljstva.

Da slobodno vreme još nije aktivirano u pravcu kulturnog i stvaralačkog razvitka ličnosti, pokazuje i opšti nedostatak slobodnog vremena i pored skraćenog radnog dana.

Naime vreme u vanradnom vremenu apsorbovano je drugim aktivnostima kao što su razni dodatni poslovi kojima ljudi žele povećati svoj lični i porodični materijalni standard, ili kućni poslovi kao direktna posledica nerazvijenosti tercijarnog sektora.

Međutim, socijalizam je istovremeno i društvo koje neprestano radi na preobražaju starih odnosa, na razvijanju svih humanističkih vrednosti, polazeći od principa: da stvori takvu radnu sredinu koja u maksimalnoj meri približava masu radnih ljudi kultivaciji sopstvenih snaga.

Tendencija ka intenzivnom usavršavanju sposobnosti i stručnosti što zahteva permanentno obrazovanje oduzimajući tako znatan deo slobodnog vremena pokazuje koliko slobodno vreme zavisi od tehničkog i ekonomksog progresa, ali s druge strane ni modernizacija privrede i društva se ne može zamislitit bez upoznavanja nauke i složene savremene tehnologije, upoznavanje sa različitim vidovima praktičnog rada i vežbanja u raznim disciplinama.

Treće: Iz prednjih konstatacija proizilazi, da je u daljem društvenom razvitku nužna potpuna afirmacija čovekovog stvaralaštva i njegovo prerastanje u osnovni faktor razvoja proizvodnih snaga.

a) Da bi čovek mogao postati integralno slobodna i kreativna ličnost i kao takav razvijati proizvodne snage, potrebni su takvi društveni odnosi koji omogućuju i podstiču takav razvoj individua. Takvi odnosi mogu biti samo odnosi ravnopravnih stvaralaca koji se sporazumevaju i dogovaraju o svim problemima svoga zajedničkog života, a po suštini to je samoupravno društvo. Izgradnja samoupravnih društvenih odnosa, je prema tome istorijska nužnost.

b) Samoupravni produkcioni odnosi u Jugoslaviji predstavljaju svojevrstan oblik uspostavljanja sklada između stepena razvoja proizvodnih snaga ostvarenog savremenom naučno-tehničkom revolucijom i proizvodnih odnosa. Stepen razvoja proizvodnih snaga predstavlja materijalni preduslov za razotuđenje rada, pa prema tome i samoupravljanje.

c) Samoupravni produkcioni odnosi počivaju na principu, da se neposrednim proizvođačima mora omogućiti da upravljaju svojim radom i uslovima svog života, pa je zato njihovo uspostavljanje i razvoj otpočeo u procesu rada, da bi se kasnije uspostavila sve stvarnija demokratija ne samo u sferi odlučivanja u procesu materijalne proizvodnje, već i u sferama odlučivanja u društvu uopšte, kao i u sferi političkih procesa i odnosa.

Imajući u vidu, da sistem samoupravnih socijalističkih odnosa u Jugoslaviji predstavlja jednu prelaznu etapu od kapitalizma ka komunizmu, i proces konstituisanja udruženog rada u osnovnim organizacijama udruženog rada koji je tek započeo, treba da se shvati kao mogući oblik oslobođenja rada u datim uslovima društvenog razvoja.

Ostvarivanje cilja samoupravljanja – stvarno ovladavanje celokupnim procesom društvene reprodukcije i određivanje bitnih tokova i alternativa razvoja udruženog rada i društva u celini, kao prvi, neposredni, ali i permanentni klasni zadatak radnika i svih organizovanih socijalističkih snaga u ovoj etapi našeg socijalističkog razvoja, predstavlja rešenje spleta složenih problema kako objektivne, tako i subjektivne prirode koje se kriju iza postojeće društvene i tehničke podele rada, raspodela prema radu, nepovoljne kvalifikacione strukture, niskog stepena društvene svesti i tome slično, i koje u poslednjoj instanci pokazuju nedovoljni nivo razvijenosti proizvodnih snaga.

d) Paralelno sa rešavanjem problema međusobne uslovljenosti stepena razvoja proizvodnih snaga i samoupravnih produkcionih odnosa, nameće se pored ostalog i potreba za široko postavljenom društvenom akcijom u pravcu povećanja slobodnog vremena i iznalaženja što adekvatnijih aktivnosti u slobodnom vremenu. Savremeni razvoj proizvodnih snaga i produkcionih odnosa, sjedinjavanje procesa proizvodnje i procesa upravljanja postavljaju takve zahteve pred pojedinca, čije ostvarenje može da realizuje pretežno u slobodnom vremenu. Razvijajući fizičkih i intelektualnih sposobnosti kroz aktivne oblike telesne i duhovne zabave, usvajanje kulturnih tekovina i njihovo dalje stvaralačko dograđivanje, učestvovanje u radu društveno političkih organizacija i tome slično, svaki član društva neposredno doprinosi daljem razvoju proizvodnih snaga i produkcionih odnosa.

Summary

Leisuré and the humanization of labour in light of Marx's alienation theory

Defining the notion of alienation, Marx sets out from man as a foremost natural being, who is making progress and confirming himself as a human being by the advancement and improvement of his labour.

Alienation as a state of man in his historic development as a human being, has several characteristics, but the essential thing is the alienation of labour which takes rise from the moment when ,,the social nature of activity, as well as the social appearance of his product and the the individuals share in the production turns out... as Something detached from the individual, as something realized not in a relation of fellowship with other individuals, but as it in a subordination to relations out of their power, relations arisen from the mutual conflicts of most varied individuals. Once the entire exchange of labour and products became prior determiners of each and every individual, their mutual relations are presenting themselves as something alien, out of their power, as a kind of object."

Since labour is essential for free and creative development of personality, the abolishon of alienation ia a historical necessity that will be brought about by the development of the forces of production and general social progress.

The first steps towards the abolishon of alienation, according to the definition of alienation by Marx, are supposed to be made exactly in the process of labour.

In the analysis primary concern is given to trends and processes in the field of labour, since we have set out on the presumption that the changes in the process of labour offer the only possible key to the problem of understanding and prediction in all the realms of human life. In keeping with the facts presented, we have come to several assumptions:

Firstly: Under the present circumstances the material (technical) as well as social conditions are being shaped, which should eventually bring about Marx's vision of labour, labour preserving the dignity of man, connecting manual and intelectual, executive and creative functions, labour which is at the same time creative and free.

a) The material conditions are the result of the contemporary development of productional forces, and are distinguished by the penetration and wide-spread use of automation, which unlike the industrial mechanization, forces man into the complicated procedures of applied science and cultural development, Here stops the trend of further technological differentiation of labour that has been brought about by the traditional industrial mechanization, and begins the reintegration of the previously split working procedures.

The social conditions are provided by the action of organized social forces, that are present and are acting guardedly or spontaniously in almost every sountry, building up the basic units called for to make concienciously guarded efforts in line of socialist development.

The latest social progress is characterived by the existance of socialist system which threatens capitalism, not only as an agent in possession of one third of the world's industrial production and significant research potentials, but much sooner as a self-reliant social agent unrivalled by any monopolistic power in the world. Obviously, the existing monopolistic and capitalistic way of exploitation and distribution of accumulated work cannot catch up with the increasing growth of productional forces, therefore socialism as a progressive and revolutionary social system is inevitable.

c) The quoted material and social conditions must be considered together, because only thus can they convert the split industrial labour into an activity that would stimulate us towards unision, creating theoretical and methodical basis on a large scale.

The observations have shown that the technically revolutionized material means of production functioning as funds, provide production of extra profit only if the capabilities of producers remain limited and reduced to shapeless, sporadic working forces. Such a gap in the structure of productional forces shows such an inner contradiction and dialectical split of the total production of social life, which not only leads up to inner crisis of the capitalistic system, but also aquires wider historic aspect in the socialist movement, expressing the connection of all the features of revolutionized production in contrast with the capitalistic structures.

Although the socialist ideology starts out from human values and the possibility of their development and full realization, the world wide advancement of socialism brings new contradictions emerging from the fact that the first social changes occured in developing coutries, with no significant material resources. Therefore they were compelled to accept numerous solutions of industrial civilization, with very much the same side effects as they have in capitalism like: the fracture of work, disjunction of management and executive functions, social differences, reducement of consumption to the simple reproduction of work-power and others.

Secondly: The contemporary development of productional forces not only provides conditions for better exchange of labour, but also reduces the amount of socially required labour, thus shortening the working hours and bringing more leisure. No doubt it opens the way to free development of physical and intelectual powers. However we can regard it only as an opportunity. To understand how we can get old and make a good use of the chance we must examine the background provided by the worker's labour, the social environment surrounding his labour and life.

The dialectical unity of working hours and leisure will become apparent if we relize that people unable to express their personality in the impersonal act of alienated labour, turn to seek their freedom in everything that appears to be ,,completely opposite" to compulsory labour. The escapism towards activities of minor importance is carried out by primitive, empty and most wide-spread entertainment of type, where the primary aim is to get rid of troubles. The high proportion of extra work is not only the result of low regular income but also an expression of a desire for higher living standards, because in a society of alienated individuals special significance is attached to demands of vanity and pride, the possession of wealth and various merchandise is in a way a measure of prestige and reputation, the personal merits of labour do not count.

According to the words of J. Dumazeider we can state that the ,,impoverishing labour is more often than not matched by corresponding leisure."

The dialectical ties of labour and leisure can be traced out from data available in some socialist countries. The observations confirm that only a long transitory period can provide the transformation of a society of alienated individuals into a society of universally accomplished individuals.

Socialism relying on industrial system is necessarily reflected in a leasure serving the ,,simple reproduction" of labour, and making up for the hard work devoid of satisfaction.

That leisure fell short of serving the cultural and creative development of personality is proved by the lack of leisure despite the considerably shorter working hours. Namely the time of leisure is being absorbed by other activities, like various extra works aiming

to improve personal and family welfare, or housework as a direct result of inadequate services.

However socialism is at the same time a society constantly working on the transformation of old relations, on the development of all the humanistic values according to the principle: to create such an ambient that would supremely enable the messes of working people to cultivate their own faculties. The tendency of intensive improvement of faculties and know-how requires permanant education consuming significant amount of spare time. We can see to what extant leisure is dependant on technical and economic development, on the other hand the modernization of economy and society cannot be imagined without a sound scientific knowledge, aquintance with modern complicated technology, fairly good handling of actual working procedures and exercises in many practical skills.

Thirdly: In view of the previous statements we can conlude that the further social progress presupposes the full affirmation of man's creativity and his transformation into the basic agent of the development of productional forces.

a) To achieve the complete integrity of a free and creative personality, and and advance the forces of production, we need social relations enabling and stimulating every individual's development. The only possible relations are those of equality of producers, who are making their own decisions in all spheres of collective life, these, at the same time, are the essentials of selfmanagement. Therefore the development of selfmanaging social relations is a historical neccessity.

The relations of selfmanagement in Yugoslavia represent a certain reestablishment of unision between the degree of development of productional forces, brought about by the progress of science and technology, and the relations of production. The development of productional forces is a material pre-condition of desalienation and selfmanagement.

c) Selfmanaging relations of production are founded on the principle asserting that the immediate producers should be given the right to run the job and shape their life-conditions, that is why their establishment and progress is rooted in the process of labour, so that it could spread and penetrate not only in the sphere of decisions concerning material production but also into decisions in all the other sheres of society as well as in political processes and decisions.

Having in view that selfmanaging socialism in Yugoslavia is a transitory period from capitalism to communism, the constitution of associated work in the basic organizations of associated work has only just began and should be regarded as means of the liberation of labour at the given moment of social progress.

The fulfilment of the objectives of selfmanagement- the actual controll over the whole process of social reproduction, and the determination of prior trends and alternatives of associated work and the sociaty as a whole, as the first, immediate, but also permanent class task of workers and other organized social forces in the present phase of social development. This is the key to a cluster of problems, objective and subjective hidden behind the existing social and technical devision of labour, the wages depending on merits, inadequate skilled stuff, low degree of social concienciousness, and the like, eventually indicating the inefficiency of productional forces.

Along with the solution of the problem resulting from the interdependence of productional forces and productional relations, there is a ned for nation wide action in order to increase leisure and discover more suitable activities to spend it. The contemporary growth of productional forces and productional relations, the unification of production and management are making demands on the individual, clamouring for his time and attention.

The development of physical and intelektual skills by means of active physical and intelectual entertainment, the aquirement of cultural inheritence and their further enrichment, larger share in the activities of socio-political organizations and similiar activities are representing a contribution to the further development of productional forces and productional relations.